

Hay b. Yakzan ve Robinson Crusoe Adlı Eserlerin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi

A Historical Phenomenological Analysis of the Works Hayy ibn Yaqzān and Robinson Crusoe

İlknur SÖYLEMEZ

Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı

PhD. Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Studies,
Department of Philosophy and Religious Studies, Department of History of Religions,
Rize / Turkey

ilknursoylemez25@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0817-3590

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.995972

Atıf / Citation: Söylemez, İlknur. "Hay b. Yakzan ve Robinson Crusoe Adlı Eserlerin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi / A Historical Phenomenological Analysis of the Works Hayy ibn Yaqzān and Robinson Crusoe". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 56 (Aralık / December 2021/2), 207-231.

doi: 10.29288/ilted.995972

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiatergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Bir dini geleneği anlamak için o dini geleneğe sahip olan topluluğun folklor, mitoloji, edebiyat, sanat gibi sosyo-kültürel birikiminin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Zira dindar insanın veya bir dini geleneğe sahip olan kişinin eylemlerini, karşılıklı ilişkilerini, inanç sistemlerini, dini cemiyet ve kurumlarını, ritüel ve adetlerini anlama ve yorumlama noktasında etnolojik veriler kullanılmaktadır. Bu veriler ışığında bilhassa topluma ayna tutan edebi eserler insanın bireysel, toplumsal, kültürel ve Yaratıcısı ile ilişkilerinin niteliğini ortaya koyarak bir anlamda kendi medeniyetlerinin insan anlayışı ve dünya görüşünü yansıtmaktadırlar. Bu çalışmada, Hay ve Robinson modelleri çerçevesinde ortaya konan doğu ve batı kültürlerinin insana, topluma ve sosyo-kültürel hayata bakışları değerlendirilerek, bu iki edebi metnin ardına saklı iki farklı dünyanın, alem görüşünün ve kültürünün tarihsel fenomenolojik mukayesesinin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Fenomenoloji, Hay b. Yakzan, Robinson Crusoe, Hıristiyanlık, İslam.

Abstract

To understand a religious tradition, it is very important to know the socio-cultural accumulation of the community, which has that religious tradition, such as folklore, mythology, literature, and art. This is because ethnological data are used to understand and interpret the actions, mutual relations, belief systems, religious societies and institutions, rituals and customs of religious people or people with a religious tradition. In the light of these data, literary works that mirror the society in particular reflect the human understanding and worldview of their civilizations in a sense by revealing the quality of their relations with their individuals, society, culture and Creator. In this study, it is aimed to make a historical phenomenological comparison of two different worlds, namely the worldviews and cultures hidden behind these two literary texts by evaluating the perspectives of eastern and western cultures on human, society and socio-cultural life, which are revealed within the framework of Hayy and Robinson models.

Keywords: History of religions, Phenomenology, Hayy ibn Yaqzān, Robinson Crusoe, Christianity, Islam.

Extended Summary

All religious traditions represent a perception which consists of a civilization and a worldview. In addition to this, the understanding of civilizations towards human being is also important in terms of psychological and social relations. In the research, it is claimed that revealing the human typology presented by both worlds from a phenomenological point of view by drawing the framework of the perspectives of Eastern and Western civilizations on human beings. In addition, making an intertextual comparison of the human typology presented by the two civilizations by explaining the concepts of human and worldview, which are hidden behind literary texts and play an active role in the view of divine religions to other people, is another subject is aimed as part of this study. In this study, Ibn Tufayl, who is a philosopher and belonging to the Eastern civilization, less known for his fictional philosophical novel Hayy ibn Yaqzān, and the world-class futurist novel Robinson Crusoe by Daniel Defoe, who is one of the most important literary figures and thinkers of the Middle Ages in Western civilization, are addressed. In our study, which was created by adhering to the historical phenomenological methods, Ibn Tufeyl's Hayy and the Robinson Crusoe works by Daniel Defoe have

* Bu makale, "İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzan ve Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi" (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020) konulu çalışmamızdan türetilmiştir. / This article is derived from our study on "Analysis of the Historical Phenomenological Works of Hay b. Yaqzan by Ibn Tufayl and Robinson Crusoe by Daniel Defoe" (Erzincan: Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis, 2020).

been tried to be discussed in literary and hermeneutical terms. Ibn Tufayl teaches innovations in religion and religious education for his period by asking critical questions about Hayy ibn Yağzān, who grows up by criticising in traditional doctrines and values as an enlightened and natural human prototype. In addition, it can be said that Hayy, in a sense, questions religious tolerance and coexistence in social peace among people who adhere to different views or have different interpretations of religion. However, in Robinson Crusoe, while the author deals with Crusoe's subjective life, he also contributes to recognise his spiritual and mystic life from an anthropological perception with the inner tension in his being using the conflict between island and world values. As a subjective individual, Robinson measures the good and bad aspects of not only the relationship between himself and the outside world, but also the religious development that continues in his inner self. These behaviors of Crusoe are not random movements, they can be said to result from Puritans of which Daniel Defoe is a member. At this point, we should mention that a Puritan, who believes that his good and bad deeds are counted one by one by God, shuts himself down with this consciousness, sees himself as the center of everything, namely the whole universe, and thinks that God always spares him, and even exists almost only for himself. As we will see later, Robinson's thoughts on religion and spirituality and his inner conflicts, which approach the intensity of a Christian mystic's experiences, are expressed in a realistic way through concrete measures. Ibn Tufayl, thanks to his masterpiece, accomplishes in reconciling among religious and philosophical sciences, which at first seem not to be reconciled, with a synthetic system. Especially in the context of its effects on Eastern Islamic thought, most of the events in Hayy ibn Yağzān story can be considered a depiction of the spiritual ascent, mainly Neo-Platonic and Aristotelian philosophy, with a Qur'an-inspired transition in Islamic literature. Daniel Defoe, on the other hand, would ensure that the natural person who uses his mind and the people who grew up in the society can achieve the same moral and intellectual conditions with his work. While he performs, we can see that the natural person wants to reveal the anthropological concerns of the isolated person after embodying whether he is a wild person, how free he can be, whether he is in need of help or not. Once again, Robinson's weighing all the behaviours of the individual with meticulous introspection, distinguishing the good and the bad in his life with his own common sense, measuring the good and bad aspects of not only the relationship between himself and the outside world, but also the religious development that continues in his inner self show that he follows the basic principles of his opinion. In conclusion, both works we used in this section are supported by empirical scientific method and emphasized the power of the human mind. Accordingly, both people were able to reach the knowledge of natural things through causality, observation and experience, and from there they proceeded towards supernatural and divine issues. Finally, both Hayy and Robinson have confirmed their traditional doctrines and questioned to their socio-moral values in practice, proposed innovations in the concepts of religion and pedagogical education, and constructed and defended experiences of religious tolerance, nonviolence and peaceful coexistence at different levels among people of different faiths.

GİRİŞ

Her dini geleneğin oluşturduğu bir medeniyet algısı bir dünya görüşü bulunur. Medeniyetlerin insan algısı aynı zamanda psikolojik ve toplumsal ilişkiler açısından önemlidir. Batı medeniyetini oluşturan Yahudilik, Hıristiyanlık, Greko-Romen kültürler ile İslam medeniyetini oluşturan irfan anlayışlarının temel çıkış noktalarından birisini de edebiyat oluşturmaktadır. Her medeniyetin edebi eserlerindeki insan anlayışı aynı zamanda dinlerin kutsal metinlerinden etkilenmektedir.

Araştırmada, Doğu ve Batı medeniyetlerinin insana bakışlarının çerçevesi çizilecek her iki dünyanın sunmuş olduğu insan tipolojisinin fenomenolojik açıdan ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bunun yanında, edebi metinlerin ardına gizlenmiş

olan, ilahi dinlerin diğer insanlara bakışında etkin bir rol oynayan insan ve alem görüşü kavramları açıklanarak söz konusu iki medeniyetin sunmuş olduğu insan tipolojisinin metinler arası mukayesesinin yapılması da amaçlanan bir diğer husustur.

Çalışmamızda yapmayı düşündüğümüz mukayesede Daniel Defoe'nun ünlü eseri olan Robinson Crusoe, kendinden tam altı yüzyıl önce yazılan bir eserle oldukça büyük benzerlikler taşımaktadır. İslam düşünce tarihinde, Endülüslü İslam filozofu İbn Tufeyl'in Hay bin Yakzan adlı eseri, hem dünya edebiyatı, hem de İslam Felsefesi Tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Söz konusu benzerlikler, her iki eserdeki kahramanın dünya görüşleri ve medeniyet algıları Dinler Tarihi'nin fenomenolojik yaklaşımı esas alınarak incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Tarihsel fenomenolojik yöneme bağlı kalarak meydana getirilen çalışmamızda İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzan ve Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe adlı eserleri edebi ve hermenötik açıdan ele alınmaya çalışılmıştır.

1. HAY B. YAKZAN

İslam düşünce tarihinde İbn Sina'nın başlattığı ve İbn Tufeyl, Şehabeddin es-Sühreverdi gibi filozofların devam ettirdiği hikaye türünde felsefi eser verme geleneği, sistematik felsefe öğretilerinin sembolik bir dille ifade edilerek daha iyi kavranmasını amaçlamaktadır.¹ İbn Tufeyl bunlardan farklı olarak eserinde başka bir boyuta geçerek Hay b. Yakzan adlı bu risalesini “salt bir edebi roman” olmaktan ziyade bildiği ve öğrettiği Endülüs hikmetiyle donanmış bir düşünce sistemine dönüştürmeyi başarmıştır. Bu doğrultuda denebilir ki İbn Tufeyl sentetik bir sistemle ilk bakışta bir araya gelip uzlaşması mümkün olmayan dini ve felsefi bilimlerini telif etmeyi başarmış birisidir. Söz gelişi İbn Tufeyl, eserinde bilginin rasyonel akılla elde edilmesi çabasında Tasavvuf ve Batını ilimler gibi dini konular ile İsrakili felsefe arasındaki derin ve yakın ilişkilere odaklanmıştır.²

Hakikatin akılla değil, mistik tecrübe ve sezgiyle yani keşf, zevk ve hads ile elde edileceği düşüncesine dayanan İsrakilik, genelde Aristoculuğa, özeldede Meşşailiğe bir eleştiri olarak doğmuştur. Zira Meşşai filozofların Aristo ile bağlantısı ne ise, İsrakilerin Platon ile ilişkileri de aynı düzeydedir. Aslında İsrakilik, İbn Sina ve İbn Tufeyl gibi filozofların kurmayı denedikleri “Doğu Hikmeti veya Felsefesi”nin son aşamasıdır.³

Bu bağlamda ilk olarak Hay b. Yakzan adlı eseri ana hatlarıyla dört bölüme ayırmak mümkündür:

¹ İlhan Kutluer - Hasan Katipoğlu, “Hay b. Yakzan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1997), 16/551.

² Charles E. Butterworth, “İbn Tufeyl”, *Medieval Islamic Civilization an Encyclopedia*, ed. Josef W. Meri (New York: Routledge, 2006), 373.

³ Hüseyin Karaman, *İslam Felsefesi Tarihi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2015), 110.

1) Giriş: Bu bölümde, İbn Tufeyl eserine başlarken kendi dönemindeki düşünürlerin kendisinden, İbn Sina'nın sözünü ettiği "Meşriki hikmetin sırlarının" ortaya çıkarılmasını rica etmelerinden bahseder. Kendisinden önceki düşünürlerden olan Farabi, İbn Sina, İbn Bacce ve Gazali gibi filozofların fikirlerini değerlendirir ve eleştirir.

2) İkinci bölümde, Naturalist-Tabiat felsefesi, Hay'ın doğumu, gelişimi ve tabii çevresiyle etkileşimi ve buna paralel olarak düşünce boyutundaki gelişimi aktarılır. Eser bu bölüme Hay'ın doğumuna ilişkin iki rivayetin değerlendirilmesiyle başlar. Akabinde onun tabiatı gözlemlemesi, tabii çevresi ile ilgili tecrübe ve keşiflerinin öyküsü anlatılır. Duyulur varlıklarla ilgili gözlem ve tecrübelerinden hareketle teorik/kavramsal bilgiye nasıl ulaştığı bilhassa Hay'ın fizikten metafiziğe nasıl yöneldiği aktarılır.

3) Üçüncü bölümde Hay'ın naturalist felsefe ve ondan çıkardığı metafizik sonuçlardan tasavvufa geçiş ve Fenafillah'ı deneyimiyle ölümsüzlük meselesi ile meşgul olması öne çıkmaktadır. Bu bölümde Hay'ın giderek Zorunlu Varlığa doğru ruhen cezbedilişi ve onun Mutlak Varlık karşısında dış benliğin yok oluş tecrübesini yaşayışı anlatılır.

4) Dördüncü ve son bölümde tabiat ve ilahiyat bilgisinden geçerek ulaşılan tasavvufi bilginin, vahyedilmiş bir dinin öğretileriyle uyumlu birlikteliği vurgulanır.⁴

İbn Tufeyl, roman tarzında üslup izleyerek görüşlerini yansıttığı Hay b. Yakzan'ı ıssız bir adada tek başına yetişen bir bebek olarak gösterip; ebeveynleri, öğretmenleri, akıl hocaları ve toplumun yardımı olmadan aydınlanmış bir insan olması için Hay'ın akıl ve deneyleriyle bir takım gerçekliklere ulaşmasını sağlamıştır.⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Hay b. Yakzan, doğası gereği, sembolik öğelerin oldukça fazla kullanıldığı bir eser sayılabilir. Zira İbn Tufeyl, romanın felsefi yüklemine, olaylar vasıtasıyla olabildiğince yalınlaştırmış olsa da birtakım bilgilerin ehli olmayanlara, farklı anlamlar çıkarabilecek kişilere ulaşmasını engelleme düşüncesi ile kapalı bir anlatım yolunu tercih etmiş görünmektedir. İbn Tufeyl bu eseriyle aslında dönemde büyük tartışmalara yol açan üç ana sorunu çözümlenmeyi amaçlamaktadır:

1. "İnsan kendi başına, hiçbir eğitim ve öğretim görmeksizin, doğayı inceleyerek, düşünme yoluyla "insan-ı kamil" aşamasına ulaşabilir mi? Başka bir deyişle insani nefis, etkin akılla birleşebilir mi?"

⁴ Sami S. Hawi, *Islamic Naturalism and Mysticism-A Philosophic Study of Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yaqzan*. (Leiden: E. J. BRILL, 1974), 22-25.

⁵ Samar Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought* (United Kingdom: Lexington Books, 2007), 57.

2. Gözlem, deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgiler, vahiy yoluyla gelen bilgilerle çelişir mi? Bir başka ifadeyle ana hatlarıyla felsefe ile din arasında tam bir uygunluk var mıdır?

3. Mutlak bilgilere ulaşmak, bütün insanların üstesinden gelebileceği bir şey midir? Dahası Yüce gerçekliklere ulaşmak, bireysel bir olay mıdır?”⁶

İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan* adlı felsefi öyküsünde üç ayrı karakteri insanla eşleştirmektedir. Bunlar sırasıyla filozof, sufi ve bilgindir. Bu doğrultuda “ıssız adada hakikati arayan Hay, filozof; ilahi mesajın gizli, sembolik manalarını öğrenmeye çalışan Absal, sufiyi; dinin kurallarına ve geleneğe sınımsız bağlı Salaman ise bilgini” temsil etmektedir. İbn Tufeyl bu üç karakteri hayatın doğal akışı içerisinde ele alıp tartışmaktadır. O, Hay b. Yakzan’da zahirde sosyokültürel şartlardan uzak bir insanın tek başına mücadelesini konu edinse de gerçekte, insanı, yaşamı, dünyayı ve varlığı anlamasını ve anlamlandırmasını işlemektedir.⁷

Bu bağlamda İbn Tufeyl’in Hay b. Yakzan adlı eserini değerlendirirken Hay’ın geçirdiği felsefi safhalara uygun olarak şu üç alt bölüme ayrıldığı görülmektedir;

a. Birinci safha ve bölüm olarak Hay’ın fizikten yola çıkarak metafiziğe ulaşması,

b. İkinci safha olarak Hay’ın metafizik gerçeklikten tasavvufa geçişi,

c. Üçüncü safha olarak Hay’ın naturalist tasavvufa ulaşması yani tabiat ile ilahiyat bilgisini birbiriyle uzlaştırması.

Çağdaş Antropoloji insanın diğer varlıklardan ayırt edilen özelliklerine vurgular yapmaktadır. Çağdaş Antropolojiye göre ilk insandan günümüze kadar insan türünün bir takım doğal ve doğuştan getirdiği yetenekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi insanın *adaptasyon* yeteneği olup basit tanımıyla çevreye uyum sağlamasını ifade etmektedir. Zira geçmişten günümüze kadar dünya, insan dahil canlılar için birçok *adaptasyon* sürecine ev sahipliği yapmıştır. Çevresine kolay adaptasyon olabilme yeteneğiyle insan aynı zamanda bulunduğu ortamı doğal olarak kendine göre şekillendirmeye çabalayacaktır.⁸

Yine Antropolojiye göre adaptasyonun sağlanabilmesi için insan türünün ayırt edici özelliklerinden olan “akıl” da öne çıkmaktadır. Beşeri akıl bir boyutuyla alem ile olan ilişkimizdeki derin dengesizliğe karşı beşeri bir kimliğin şekillenmesinde büyük katkılar sağlamaktadır. Dahası beşeri akıl, karşı karşıya kaldığımız çevremizi

⁶ İbn Sina - İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzan*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzade Reşid (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 60.

⁷ Hüseyin Aydoğdu, “İnşacı ve İhyacı Medeniyetin Mimarı Hay b. Yakzan ile İşgalci ve Sömürücü Medeniyetin Mimarı Robinson Crusoe Üzerine Bir İnceleme”, 3. *Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, (2018), 795.

⁸ D. K. Bhattacharya - Abhik Ghosh, “Ecology, Hypocrisy and Human Survival”, *Indian Anthropologist* 22/1 (1992), 76.

anlamada, etrafımızda olan biteni *çözümlemede*, sorunlarımızı *çözmede*, yeteneklerimizimizin mahiyetini *kavramada* ve son tahlilde kullandığımız “rasyonelliğin” sınırlarını *belirlemede* en büyük araçlarımızdan biri olmaktadır.⁹

Nitekim “insan ve çevre uyumu”, insanın çevre ile arasındaki derin ilişkisinin araştırılması bağlamında uzun bir geçmişe sahip olan ve günümüzde de hala ilgi çekici olmayı sürdüren bir konudur. Ayrıca hem felsefi varsayımlar hem de pratik uygulamalar açısından bu konu birçok kez önem kazanmıştır. Yapılan çevre çalışmalarında belirli çevresel değişimlerin tetiklenmesinde insan ve doğal faktörlerin göreceli önemi ortaya konmuştur. Söz gelişi 1950’lerden önce, doğanın insan toplumu ve kültürü üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan insan-çevre teorileri üzerine yoğunlaşan antropolojik yaklaşımlar, son tahlilde doğanın insan olanakları için “sınırlayıcı” ve “belirleyici” bir faktör olduğunu düşünmekteydiler. Bu teorilerin ortak özelliği, insan-çevre ilişkilerini temel olarak tek yönlü, doğa odaklı açıklamalar olarak kavramlaştırmalarıydı. Ancak bu antropolojik yaklaşımlara cevap niteliğinde, 1950’lerde “kültürel ekolojiyi” esas alarak ortaya çıkan çağdaş yaklaşımlar ise bir bütün olarak “insan”, “kültür” ve “çevresel faktörlerin” karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu entegre bir sistemi öne çıkarmaktadırlar.¹⁰

Hay b. Yakzan İslam düşünce yapısında aydınlanmış prototip müslümanı temsil etmektedir. Bir başka ifadeyle İbn Tufeyl’in zihin dünyasında şekillenerek ortaya çıkan Hay hem teolojik hem de sosyokültürel bir insan portresine sahiptir. Bu özellikleriyle yapmış olduğu gözlemlerin neticesinde *doğa (afak) ve fitratın (enfüs) yönlendirmesiyle ortaya çıkan aydınlanmış insan prototipi* olan Hay b. Yakzan, ister ıssız bir adada ister başka insanlarla yaşamayı seçsin, “bu dünyadaki herkes için bir yer olduğunu” öğretmektedir.¹¹

Sonuç olarak İbn Tufeyl, çizmiş olduğu aydınlanmış ve doğaya ait bir insan prototipi olarak Hay b. Yakzan hakkında geleneksel doktrinleri ve değerleri sorgulayarak, kendi dönemi açısından din olgusu ve dindar eğitimi konusunda yenilikler öğretmektedir. Buna ilave olarak Hay’ın, bir anlamda farklı görüşlere bağlı olan veya dinin farklı yorumlarına sahip olan insanlar arasındaki dini hoşgörüyü ve toplumsal barış içinde birlikte yaşamayı sorguladığı söylenebilir.¹²

Doğu İslam düşüncesine etkileri bağlamında Hay b. Yakzan hikayesinde geçen olayların çoğu, İslam literatüründe Kur’an’dan esintiler olan bir geçişle, esas olarak Neo-Platoncu ve Aristotelesçi felsefeden oluşan manevi yükselişin bir tasviri sayılabilir. Ancak bu, yazarın eserinin sadece bir bölümünü oluşturur. Ayrıca burada

⁹ David W. Kidner, “Nature and Human Intelligence”, *Society for Human Ecology* 6 (1999), 21.

¹⁰ Kerry-Anne Mairs, *Approaches to, and Concepts of, Human-Environment Research – Islands and Human Impact* (Edinburgh: University of Edinburgh, PhD Thesis, 2007), 15.

¹¹ Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl’s Influence on Modern Western Thought*, 57.

¹² Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl’s Influence on Modern Western Thought*, 57.

dolaylı ama aynı zamanda cesurca ortaya atılan ana fikir, felsefe ile dinin uzlaştırılmasını anlattığı kısımdır.¹³

Doğu düşüncesine etkisi yanında Endülüslü İbn Tufeyl, olası yeni bir insan prototipi olan Hay'ı, bilimi keşfetme yolunda olan Orta Çağ Avrupa'sına da tanıtmıştır. Bir başka ifadeyle İslam'ın insan anlayışını Avrupa'ya tanıtmıştır. Dolayısıyla Hay basit bir dille sadece ateşi yakmayı ya da bir kulübe yapmayı, yabani hayvanları evcilleştirmeyi ya da araçları icat etmeyi keşfetmemiş, aynı zamanda hekim, biyolog, astronom, fizikçi, psikolog ve filozof insan olmayı da safha safha öğretmiştir. Dahası İslam'ın prototip bir insanı olarak Hay, sezgi ve bilimsel deneyimleri dışında hiç kimseden yardım almadan hedefine ulaşmayı başarabilmiştir.¹⁴

Hilmi Ziya Ülken'e göre "Hay b. Yakzan'ın Avrupa'da uyandırdığı etki yalnız tercümelerinden ibaret kalmamış, eserin taklidi mahiyetinde birçok felsefi roman yazılarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere, Hollanda ve Fransa'da sayısız felsefi ve ütöpik romanın yayılmasına sebep olmuştur."¹⁵

Hay b. Yakzan'ın Batı dünyasında felsefi romanlara etki ettiği savının bir diğer somut ifadesi Daniel Defoe'nun (ö.1731) Robinson Crusoe adlı eseri için söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle Defoe'nun İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzan adlı eserinden etkilendiği düşüncesi günümüzde edebi ve felsefi çevrelerde geniş ölçüde rağbet bulmaktadır.¹⁶ Bu çevrelere göre İbn Tufeyl'in ve Daniel Defoe'nun çalışmaları birçok ortak özelliği paylaşmaktadır. Söz gelişi her ikisi de insanın, toplumdan, tarihten ve geleneklerden uzak, doğal bir ortamda hayatta kalma kabiliyeti hakkında yazılmıştır. Yine iki eser de ampirik bilim yöntemini desteklemiş ve insan aklının gücünü vurgulamış; bunun yanında, insanın Tanrı'nın gerçek bilgisini edinme olasılığını ve yerleşik dini kurumlar veya resmi talimatlar olmadan kurtuluş için gerekli şeyleri doğrulamak için kaleme alınmışlardır. İlave olarak her iki insan da nedensellik, gözlem ve deneyimle, doğal şeylerin bilgisine ulaşabilmiş ve oradan doğaüstü ve ilahi meselelere doğru ilerlemişlerdir. Son olarak hem Hay hem de Robinson geleneksel doktrinleri sorgulamış, din ve eğitim kavramlarında yenilikler önerip farklı inançlara bağlı kişiler arasında farklı derecelerde dini hoşgörüyü, şiddetsizliği ve barış içinde bir arada yaşamı savunmuşlardır.¹⁷

¹³ Abu Bakr İbn Tufail, *The History of Hayy ibn Yaqzan*, çev. Simon Ockley (New York: Frederick A. Stokes Company Publishers, 1979), 25-26.

¹⁴ Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*, 4.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015), 319.

¹⁶ A. M. Goichon, "Hayy b. Yaqzan", *The Encyclopedia of Islam* (Leiden, 1971), 3/333; P. Hasanali, "İbn Tufayl (c.504-81/1110-85)", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey (London: Routledge, 1998), 1/279; Nawal Muhammad Hasan, "A Study in Eighteenth Century Plagiarism", *The Islamic Quarterly*, (1983), 32; Kutluer - Katipoğlu, "Hay b. Yakzan", 16/553.

¹⁷ Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*, 21.

Aynı zamanda her iki yazarın hayat hikayeleri ortak yönler içermektedir. Örneğin hem İbn Tufeyl hem de Defoe, altmışlı yaşlarında alegorik romanlar yazmaya başlamışlar, farklı yüzyıllarda ve farklı ülkelerde yaşamalarına, hatta farklı dinlere bağlı olmalarına ve farklı kariyer ve eğitime sahip olmalarına rağmen, hayali kahramanları aracılığıyla dini hoşgörüsüzlük konusundaki endişelerini dile getirmişlerdir. Bunun yanında Defoe, Anglikan Kilisesinin hizmetindeki bir muhalif iken İbn Tufeyl, liberal bir filozof ve bir doktordur. Hem Defoe hem de İbn Tufeyl koyu dindar idi. Son olarak hem XII. yüzyıl Kuzey Afrika ve İspanya'daki İbn Tufeyl'in döneminde hem de XVII. yüzyıl İngiltere'sinde yaşayan Daniel Defoe'nun döneminde din ve politika genel olarak ayrılmaz iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Daniel Defoe, Robinson Crusoe'yu Hay İngilizceye çevrildikten (1674) kısa bir süre sonra 1719'da yayımlamıştır.¹⁹

2. ROBINSON CRUSOE

Yeniçağ'da Avrupa insanının "büyük denizlere, bilinmeyen kıtalara ve ülkelere açılmasıyla gelişme gösteren gezi yazıları ada ütopyelerinin yanı sıra, sonradan *robinsonad* olarak adlandırılan yeni bir öykü türünün de ortaya çıkmasına yol açmıştır."²⁰ Bu tür gemi kazası yapan denizci, ada, her türlü sosyal ortamdan yalıtılmış birey, pragmatik, realist ve sorgulayan ruh gibi nitelikleri taşıyan bütün ıssız ada öykülerini içine almaktadır. Her ne kadar söz konusu tür Robinson Crusoe'dan sonra ortaya çıktıysa da zikredilen konulara benzer birçok eser daha önceki dönemlerde de bulunmaktaydı. Robinsonad terimini ilk olarak Alman romancı Johann Gottfried Schnabel (ö.1758), *Die Insel Felsenburg*'da kullanmıştır.²¹

Bir insanın ıssız bir adada tek başına yaşayışını anlatan ilk öykü, Homeros'tan yaklaşık bin yıl önce yazılmıştır. Ancak bahsi geçen öykünün bilinen Robinsonad'lardan farkı, burada ada şeklindeki yeryüzü cennetinin özelliklerinin bizlere anlatılmış olması dahası bilinenin ötesinde kahramanın mutlu ve bolluk içinde kolayca yaşamış olmasıdır. Bununla beraber ıssız ada konusunda Endülüslü İbn Tufeyl'in 1708'de İngilizcesi yayınlanan *Hay bin Yakzan* da robinsonad türünün özelliklerine en çok yaklaşan ilk yazınsal örneklerdendir. Yine ilk robinsonad türlerinden sayılan üç yaşındayken ıssız bir adaya atılan Hagen'in serüveninin anlatıldığı, 1230-1240 yıllarından kalma Almanca destan *Kudrun* da ilklere dendir. Bunlara ek olarak *Simplicissimus*, *Krinke Kesmes* gibi eserler de robinsonad geleneğinde

¹⁸ Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*, 27.

¹⁹ Anwar G. Chejne, *Muslim Spain Its History and Culture* (Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1974), 328.

²⁰ Akşit Göktürk, *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 59.

²¹ Carl Fisher, "Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade", *The Cambridge Companion to Robinson Crusoe*, ed. John Richetti (United Kingdom: Cambridge University Press, 2018), 99-100.

yer almakla beraber bunların Robinson Crusoe üzerinde de etkisi olduğundan bahsedilmektedir.²²

Çok yönlü anlatı arketiplerinden oluşan robinsonad, başlangıçta bir gezi yazısı ve macera hikayesi olarak başlamıştı. Bu türün İngiliz edebiyatında ilk örneği Henry Neville'nin 1668'de yayınlanan *The Isle of Pines* öyküsüdür. Ancak Defoe'nun eseri olan Robinson Crusoe'nun orijinalliği insan doğasına uyumlu olarak ekonomik gelişmeler ve sosyal ilişkileri kaydetmiş, aynı zamanda eserde geçmiş hatırlamaya, şimdiyi vurgulamaya, geleceği tahmin edebilmeye ve yorumlamaya müsait bir anlatım kullanılmıştır.²³

Daniel Defoe'nun eseri daha önce de belirttiğimiz gibi Robinsonad geleneğine ait hatta ona adını veren başlıca yapıt olarak değerlendirilebilir. Kısaca Robinson Crusoe olarak bilinen bu eserin asıl adı *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Written by Himself* (Yorklu Robinson Crusoe'nun Bizzat Yazdığı Hayatı ve Tuhaf Şaşırtıcı Maceraları) olup eser 1719 yılında Daniel Defoe elli dokuz yaşındayken yayımlanmıştır. Yayımlandığı dönemde İngiltere'de aydınlanma çağıının etkisinin hala devam ettiği görülmekte, “doğal insan” ve “doğanın durumunu tanımlama” gibi sorular büyük tartışmalara sebep olmaktaydı. Söz gelişi Arthur Lovejoy (o.1962) XVIII. yüzyılda “doğanın durumu” terimi için üç temel anlam olduğunu öne sürmüştür; a) O bu terimin ilk olarak “insanın ilkel durumuna” atıfta bulunmak için tarihsel ya da antropolojik anlamda kullanılabileceğini savunmuştur. b) Lovejoy ikinci olarak bu terimin kültürel anlamına vurgu yapar: Bu bağlamda o, ilk dönem toplum aşamasına atıfta bulunarak, “sanat ve bilimin henüz birkaç ilkel araçtan öteye gidemediği bir toplum aşamasına” işaret etmiştir. c) Son olarak bu terimin hükümet ve devlet gibi siyasi yapıların oluşmasından önce “insanlar arasındaki ilişkileri” belirtmek için siyasi anlamda kullanılabileceğini belirtmiştir. Dikkate değer bazı görüşler olmasına rağmen, Lovejoy'un yaptığı üçlü tasnif Robinson Crusoe'un içeriğine uygun bir sınıflandırmadır. Çünkü Defoe yalnızca devletin insan doğasındaki durumunu değil aynı zamanda onu dönüştürerek kültürel ve politik evrimi betimlemiştir. Son tahlilde Robinson Crusoe doğanın medeniyetini ve hükümetini oluşturmuştur denebilir.²⁴

Lovejoy'un yaptığı tasnif iki önemli fikri göz ardı etmektedir. Birincisi, doğal insanın teolojik imalarından ve her insanın içinde Tanrı tarafından yazılan bir sebep yasası olduğu fikrinden söz etmez. Bu bağlamda, doğanın durumu, doğanın kanunlarına tabi olan herhangi bir koşulu ifade eder. İkinci olarak Lovejoy, XVII. ve

²² Göktürk, *Ada: İngiliz Yazımında Ada Kavramı*, 62-85.

²³ Fisher, “Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade”, 100.

²⁴ Maximillian E. Novak, *Defoe and The Nature of Man* (London: Oxford University Press, 1963), 22-23.

XVIII. yüzyıllarda, insanın ilkel devlet tartışmalarının toplumdan ve dinden izole edilmiş bir varlık şeklinde düşünülmesiyle başladığını açıklamamaktadır.²⁵

Defoe'nun yaşadığı XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde aydınlanma döneminin “doğal insanı” ile sömürge ve sanayi çağındaki “gelişmiş insan” fikirleri arasında hararetli tartışmalar yaşanmaktaydı. Bu entelektüel tartışmaları üç kısma ayırmamız mümkündür;

a) Dönemindeki bazı önemli yazarlar, izole edilmiş doğal insanın, aklını kullanarak, toplumda yetiştirilen insanla aynı ahlaki ve entelektüel koşulu başarabileceğine inanıyordu.

b) Bu görüşlere muhalif olan bir grup entelektüel ise tam tersini savunarak “doğal insanın” vahşi ve acımasız olacağını, ancak onun medeni insandan daha fazla özgürlük ve mutluluğa sahip olmasına rağmen daha az yardımsever ve yardıma muhtaç olabileceğini düşünmüşlerdi.

c) Son olarak Defoe'nun dönemindeki çoğu aydın, insanın “sosyal bir hayvan” olduğunu, yalnız başına vahşi yaşamın güvensiz olabileceğini bu yüzden toplumdan izole edilen doğal insanın sürekli ölüm korkusuyla yaşabileceğini ileri sürmüştü.²⁶

Bu üç tartışmanın tam ortasında Defoe, kaleme aldığı eseriyle aklını kullanan doğal insan ile toplumda yetişmiş insanın aynı ahlaki ve entelektüel koşulları başarabileceğinin sağlamasını yapmak istiyordu. Bunu yaparken doğal insanın vahşi bir insan olup olmadığını, ne kadar özgür kalabildiğini, yardıma muhtaç olup olmadığını somutlaştırdıktan sonra toplumdan izole edilen insanın antropolojik kaygılarını ortaya koymak istemektedir.

Robinson Crusoe eserinde yazar, Crusoe'nun öznel hayatını işlerken aynı zamanda onun benliğinde süren iç gerilim, ada ve dünya değerleri arasındaki çekişme ile onun manevi ve ruhsal yapısını antropolojik açıdan kavramamıza yardımcı olmaktadır. Öznel bir birey olarak Robinson, yalnız dış dünyayla kendisi arasındaki ilişkinin değil, iç benliğinde süren dinsel gelişmenin de iyi kötü yanlarını ölçmektedir. Kahramanımızın yaptığı bu davranışlar gelişigüzel hareketler olmayıp Daniel Defoe'nun mensup olduğu Püriten etkinin sonucu olduğu söylenebilir. Burada yeri gelmişken belirtelim ki iyiliklerinin ve kötülüklerinin Tanrı tarafından tek tek sayıldığını düşünen Püriten birey, bu bilinçle benliğine kapanır, kendini her şeyin, bütün evrenin merkezi olarak görüp Tanrı'nın hep kendisini esirgediğini, hatta neredeyse yalnız kendisi için var olduğunu düşünür. İlerde de göreceğimiz gibi Robinson'un din ve maneviyat ile ilgili düşünceleri ve bir Hıristiyan mistiğin tecrü-

²⁵ Novak, *Defoe and The Nature of Man*, 23.

²⁶ Novak, *Defoe and The Nature of Man*, 23.

belerindeki yoğunluğa yaklaşan iç çatışmaları, eserde gerçekçi bir yoldan somut ölçüler vasıtasıyla dile getirilmiştir.²⁷

3. HAY B. YAKZAN VE ROBINSON CRUSOE'DA DOĞAL HAYAT

Hay için *benlik*, Tanrı'nın istek ve amacına uygun olarak biçimlendirmeye çalıştığı bir duygudur. Zira Hay, bu benlik sayesinde bütün canlıları kendisinden üstün özellikler veya zaafılar atfederek tanımlar. Yine sözü edilen benlik sebebiyle o, bütün canlıları değerli görür ve her zaman korur. Dolayısıyla canlıların tüm kıymetinin Tanrı'dan kaynaklandığına inanan Hay'a göre Tanrı'ya benzemek, O'nu taklit etmek büyük bir onurdur. Neticede Hay b. Yakzan, Tanrı'nın karşısında haddini bilen, yani sınırlı bir "ben" duygusuna sahiptir.²⁸

Benlik açısından Hay b. Yakzan'a nazaran daha farklı olan Robinson ise bencil ve kendisinden, güç, yaratılış ve makam olarak aşağı olanlara karşı oldukça kibirlidir. Tek başınayken bile kendisini ıssız adanın kralı ilan edip yanına Cuma'yı aldığı anda kendisine "efendi" diye hitap ettirir. Yine o, adadaki her canlının efendisi olup kendisiyle konuşma ayrıcalığını sadece papağanına verir. Adasında herkese bizzat kendisinin dilediği kadar hak ve özgürlük veren Robinson, tek yetkili otorite olarak kendisini görür ve hiç kimseye itiraz etme, başkaldırma özgürlüğü tanımaz.²⁹ Bu benlik tasavvuruyla Robinson, sosyal ilişkilerinde de kendini belli eder. Söz gelişi o, adaya başka insanlar geldiğinde, onları bir yoldaş veya birlikte yaşayacak ve beraber vakit geçirecek insanlar değil birer uşak, köle olarak görür. Onun için dünyanın merkezinde kendisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Robinson'un kendisi dışındaki varlıklarla ilişkisi pragmatiktir. Hatta o, Tanrı'yı bile zaman zaman kendisine faydalı olup olmamasına göre değerlendirir. Bu ideoloji doğrultusunda o, varlıkları "faydalanılabilecek" ve "faydalanılamayacak" olanlar şeklinde sınıflandırır.³⁰

Her iki eserde de benliklerini ortaya koyan kahramanlar, kendilerini, hayatı ve dünyayı kim olduklarına verdikleri cevaplar doğrultusunda tanımlamaktadırlar. Bu yönde Hay, insan doğasının keşfine çıkarak iyiliklerini geliştirmek ve çoğaltmak kötülüklerini temizlemek için uğraş gösterirken, Robinson ise her yere kendi benlik duygusunu taşıyan, her yerin hakiminin kendisinin olmasını arzulayan, hırs tutkunu bir insan tipolojisindedir. Yine Hay, egosunu terbiye etmeye ve onu temizleme-

²⁷ Göktürk, *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı*, 97.

²⁸ Halis Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 10/41 (2007), 49.

²⁹ Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)", 49.

³⁰ Münire Handan Kaya - Hatice Cağan, *Doğanın Eğitici ve Öğretici Vasfı Karşısında; Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe* (Essen: Universität Duisburg, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 64; Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)", 49.

ye, kontrol altına almaya çalışırken; Robinson, egosunu besleyen ve onu kontrol etmek yerine “egosunun kontrolüne giren” bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Çevresiyle ilişkilerde Hay b. Yakzan, beslenmek için türünün devamını sağlayabilen, çekirdeği olan meyveleri tercih edip o çekirdekleri yememeye ve bozmamaya dikkat eden, onları taşlık ve çorak alanlara atmayı yeniden hayat bulmak üzere toprağa gömmeye çalışan kişi olarak resmedilmektedir. Yine Hay, olgunlaşmış meyveler dururken hamları tercih etmeyip bitkileri kökünden koparmamaya özen göstermekte, yiyecek bitki bulamazsa hayvanlardan yumurtaları en fazla olanları tercih etmektedir.³²

Hay’ın çevresine dikkat ve özenine karşın Robinson, tipik bir Batılı Orta Çağ insanı olarak “her besinden tatmak, her gördüğünü yemek ve canının çektiği her şeye ulaşmak” için çaba göstermektedir. O, bildiği ve bilmediği bitkileri koparıp işine yarayanları kullanan gerisini herhangi bir yere atarak yoluna devam eden, aynı yemeği üst üste yediğinde hayıflanıp bir insan tipolojisi sunmaktadır. Bunun yanında Robinson, karşısına çıkan bir limon ağacından taşıyabileceğinden daha fazla limon almakta, üzümü gereğinden fazla toplamakta, böylece israf edip çürümesine sebep olmaktadır.³³ O, son tahlilde Makyavelist bir tarzda mutlu olmak ve istediğini elde etmek için her yolu meşru kabul etmektedir. Sonuçta Hay, hayatını, kendisinin elde ettiği neticeler sonunda anladığı helal ve haramlar çerçevesinde “sınırlandırırken”, Robinson için sonsuz dünyevi hazlar bağlamında hayatta sınırlandırma olması söz konusu değildir.³⁴

Çevresinden faydalanırken Hay b. Yakzan’ın “ilk bilgi kaynağı duyumsama ve gözlem, gözlemlerine işlevsellik kazandıran neden içgüdü ve duygular, bunların eylemsel karşılığı ise kendisine yakın gördüğü diğer canlıları taklittir.”³⁵ Sözgelisi çıplak olmaktan utanması sebebiyle kendisi için hayvan derilerinden diğer hayvanları taklit ederek elbise yapmakta ve giyiminde temizliğe, düzene, estetiğe azami dikkat etmektedir.³⁶ Bu doğrultuda bilhassa temizliğe çok önem veren Hay, sık sık dişlerini yıkamakta, tırnaklarını ve gövdesini sürekli temizleyerek çiçeklerden güzel kokular elde edip kullanmaktadır. Buna karşın Robinson, elbise giymeyi düşünmez

³¹ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 49.

³² Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl’s Influence on Modern Western Thought*, 24; Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 50.

³³ Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, çev. Fadime Kahya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 109.

³⁴ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 50.

³⁵ Mustafa Yıldız, “İbn Tufeyl’de İnsan Doğasının Fizik ve Metafizik Kaynakları”, *Felsefe Dünyası Dergisi* 53, (2011), 70-71.

³⁶ Necmettin Tozlu, “İbn Tufeyl’in Hayy ibn Yakzan’da İşlediği Eğitim Felsefesi”, *İslamda Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, 114.

ancak “sıcaktan derisinin su toplamasından korktuğu için” giyinir. O, kendisine elbise dikerken fıtratını korumak yerine hatta estetik, temizlik ve düzenlilikten ziyade sıradan ihtiyaçlarını karşılamayı öncelemektedir. Temizliğe önem vermediğini, kirli ve düzensiz olduğunu birçok defa dile getiren Robınson, yine de ülkesi İngiltere’ye donerken gemideki en güzel elbiseleri seçerek bir kral gibi giyinmiştir.³⁷

Buna ilaveten doğal bir hayatın gereği olarak Hay, bedenini Tanrı’nın bir emaneti olarak kabul ettiği için besinleri sağlığı için tercih etmektedir. Ona göre ruha nazaran beden, Tanrı’ya karşı görev ve ibadetleri yerine getirmek için bir araç hükmündedir. Bu nedenle, sade bir hayat yaşamayı ve dış etkilerden bedenini korumayı yeğlemektedir. Ruhtan ziyade maddi aleme vurgu yapan Robınson için beden, dünyevi hayatın amaçlarına ulaşmanın bir aracıdır. Bu sebeple o, bedenini amacı olan her şeye seferber etmekte, güçten düşene kadar çalışmaktadır. Bu hırsı sebebiyle Robınson, birçok kez bedenini tehlikeye atmaktan çekinmez ve buna bağlı olarak hastalanır.³⁸

Doğal hayat bağlamında son olarak diyebiliriz ki Hay’da mevcut olan *şefkat ve vicdan duygusu* yerine Robınson’da bu hayatı “kullanmaya” yönelik olarak *güç ve fayda* ön plana çıkmaktadır. Söz gelişi Hay için hayvanlar doğal dengenin önemli bir faktörüdür. Bu yüzden o, hiçbir hayvana sebepsiz yere zarar vermemekte ve onu öldürmemekte, onları tıpkı kendisi gibi “Tanrı’nın emaneti” olarak görmektedir. Buna karşın doğada bir kral gibi yaşamak niyetinde olan Robınson açısından doğa, bitkiler ve hayvanlar kendisi için yaratılmıştır. Bu yüzden o, onlara istediği gibi davranabilme ve kullanabilme hakkına sahiptir.³⁹

4. HAY B. YAKZAN VE ROBINSON CRUSOE’DA DİNİ HAYAT

Din, imani boyutta, görülen alemleri, görülme-yene dolayısıyla dindarın “bireysel” iç dünyasını Kutsal’ın gerçek dünyasına bağlar.⁴⁰ Bu bağlamda bireysel açıdan dini hayatın merkezinde Tanrı ve Tanrı’ya ibadet bulunur. Hay b. Yakzan’a göre Tanrı, insanların sorumlu olduğu, her şeye gücü yeten, sonsuz, iyilik ve güzellik sahibi bir Yaratıcı olarak evrenin hakimidir. Hay’ın düşüncesine göre insan, kendini Tanrı yerine koyarsa ceza çekeceğine inanır. Dolayısıyla Hay, ruhun amacının varlığın bilgisine ulaşmak olduğunu belirtir. Ona göre insan Tanrı’yı kendinde, her yerde ve her işte müşahede etmeli, tüm zamanını ona ayırmalı ve Tanrı için yaşmalıdır. Onun için mutluluğun kaynağı bu dünyayı değil öbür dünyayı düşünerek hareket

³⁷ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robınson Crusoe/Bati)”, 50.

³⁸ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robınson Crusoe/Bati)”, 50.

³⁹ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robınson Crusoe/Bati)”, 51.

⁴⁰ Mustafa Alıcı, “Dinler Tarihi Perspektifinden İslam’ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4, (2014), 20-25.

etmektedir. Dolayısıyla Hay'ın amacı, Tanrı'nın mutlak bilgisine ulaşmak, düşünce ve davranışlarıyla onun rızasını kazanmaktır. Bu hedeflere varmak için Hay, öncelikle adasına gelen Absal'dan, Tanrı ile doğru bir iletişim kurma amacıyla konuşmayı ve Tanrısal buyrukları dil ile ifade etmeyi öğrenir. Hay, inandığı şeylerin dinsel bütünlüğünü Absal'dan, Absal ise aradığı hakikatleri Hay'dan öğrenerek imanını güçlendirir. Zira Hay'a göre yapılacak en büyük kötülük, Yaratıcıyı unutarak dünya için çalışmaktır.⁴¹

Buna karşın Robinson'a göre Tanrı, evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olmasına rağmen alemdeki her şeyin oluşmasını O takdir eder. Dolayısıyla Robinson, davranışlarının sonuçlarının da daima bir hikmet arayarak her olguyu Tanrı'ya bağlar. Mutlu olduğunda Tanrı'yı anarken mutsuzluğuna sebep olarak da yine Tanrı'yı görür. Tanrı'ya ibadet etmek için Kutsal Kitap'ı okur. Günün bir bölümünü ibadete ayırarak yaratılışını ve öbür dünyayı düşünür. Dolayısıyla Robinson'un Tanrı ile ilişkisi hem determinist hem de deterministe benzer şekilde pragmatisttir. Bir başka ifadeyle Tanrı'ya karşı sorumluluğunu bilir ancak bunu Tanrı onu rahat ettirdiği zamanlarda yerine getirir. Bunun sonucunda Robinson, kendini maddi anlamda rahat hissetmezse Tanrı ile yakın ilişkisini umursamaz. Zira Tanrı ile ilişkisini kendisinin Tanrı'ya verdiği şeylere karşı Tanrı'nın kendisine verdikleriyle ölçer. O, tipik bir Hıristiyan olarak en büyük ibadetin dünyevi işlerde çalışmak olduğuna inandığı için her zaman Tanrı'ya ibadet ettiğini düşünmüştür. Ona göre Tanrı, kendisinden habersiz olan kullarına karşı acımasızdır ve kendisine saygı duyan ama yakın ilişki içinde olmayanları ise korumaz. Dolayısıyla Robinson, çoğu zaman İlahi kadere ve "el değmemiş doğaya meydan okurken" zaman zaman determinist bir tavırla kadere rıza üzerine bir dünyaya dalar. Sonuçta onun da mensubu olduğu İngiliz burjuva kültürüne göre dini hayatın kişideki yeri, özgürlüğü ve iradesi üzerinde olmamalıdır. Bununla beraber insan, içine düştüğü kötü durumlarda da Tanrı'ya inanıyorsa rıza göstermelidir. Zaten Orta Çağ'da din, üst sınıftakilerin alt tabakayı ezmelerini meşrulaştırmak için kullandıkları araçtı. Bir İngiliz olan Robinson da bu gerçekliğin farkındaydı.⁴²

Dini hayatın önemli bir çehresini de diğer insanlarla barış içinde bir hayat sürmek oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle dindar insanın, diğer insanlarla sağlıklı ilişki kurması onun dini hayatını olumlu etkileyecektir. Bu doğrultuda Hay, farklı dini inançlar veya görüşler yüzünden insanlarla çatışmanın yanlış olduğuna inanır. Dahası o, bir müslüman olarak insanlarla mücadele etmenin, inatlaşmanın zararlı

⁴¹ Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*, 25; Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)", 52.

⁴² Attar, *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*, 25; Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)", 53.

olduğuna, bunun yerine ikna etmeye çalışmanın, güzel söz ve hoşgörü ile insanlara yol göstermenin gerekliliğine inanır. Buna karşın Hay, insanları bir şeyi inanmaya zorlamanın Tanrı'nın yerine geçmek hatta Tanrı adına insanları yargılamak olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onun dünya görüşüne göre insanın yaratılış amacı imtihan edilmek ve kişilerin tercihlerini öğrenmektir. Bu nedenle "insanların kendi akıl ve tercihleriyle kendi yollarını seçmesi Tanrı'nın iradesine daha uygundur."⁴³

Hay, orta ve uzlaşıcı bir yaklaşım benimseyerek akli hiçbir zaman halis bir mistik yani bir ruhban kadar dışarıda tutmamış aksine akla mistik yaşantının öncüsü ve müjdecisi rolü vermiş olmakla beraber ona göre akıl, dinin muhtevasını belirlemede ve dini bilginini ilk unsurlarını algılamakta, doğasında olan ihtiyatlılık, halis mistik dinin aşırılıklarını engellemekte ve genellikle mistik birlik şevkini tefekküre dönüştürerek yumuşattığı görünmektedir.⁴⁴

Hay'ın sözü edilen düşüncesine karşı bir Hıristiyan olarak Robinson ise misyoner bir kimlik içinde dini hayatın öncelikle bir kilise inşa etmek ve o kilise içerisinde dindar bir hayat sürmenin gerekliliğinin farkındadır. Bu doğrultuda ilk adım olarak Robinson, pragmatik ihtiyaçlarını karşılamak üzere Cuma'ya konuşmayı ve misyoner kimlikle kendi cemaatini oluşturmak üzere ona temel dini bilgileri öğretir. Yine tesis ettiği kilisenin asli görevlerinden birisini oluşturmak üzere Tanrı fikrini Cuma'da iyice pekiştirir ve onu çok iyi bir Hıristiyan olarak yetiştirir. Robinson bununla da kalmaz; Cuma'ya, öğrettiği dinsel bilgiler aracılığıyla Batılı insan olarak kendi üstünlüğünü kabul ettirir. Bunu yaparken Robinson Hıristiyan kilise hiyerarşisindeki gibi Tanrı'dan başlayan bir hiyerarşik dünyanın gerçekliğine Cuma'yı inandırır. Ancak buradaki ince çizgi şudur: Bu tavırlarıyla o, Orta Çağ'daki Roma Katolik Kilisesinin başını çektiği tüm dinsel yapıların egemenliğinin çözümlenmesi ve sömürgeci, laik, deist, seküler bir dünyanın kurulmasını arzulamaktadır.⁴⁵

5. HAY B. YAKZAN VE ROBINSON CRUSOE'DA TOPLUMSAL HAYAT

Bir din aynı zamanda sosyal bir olgudur. Dindar insan dinini yaşamak için bir cemiyetin içinde bulunmak ve dinini bütün sosyal kurumlarıyla beraber yaşamak ister. Söz gelişi, İslam incelendiğinde bu dinin insanlara tebliği öğütlediğini ve onları bir cemaat olarak inşa edip kendilerinden olan bir Peygamber gönderdiğini görmekteyiz.⁴⁶

⁴³ Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)", 53-54.

⁴⁴ E. Goodman, "Din Felsefesi" *Hay bin Yakzan*, çev. Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 181.

⁴⁵ Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)", 54.

⁴⁶ "Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik: O size ayetlerimizi okuyor, sizi arıttıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor." Bakara, 2/151.

İslam nübüvvet perspektifine uygun olarak Hay b. Yakzan'ın ıssız adasında ilk karşılaştığı kişi, ötelere gelen, ona konuşmayı, dini ve diğer insanların durumunu öğreten "Absal" ismindeki biridir.⁴⁷ Dini bilgiyle donanmış Absal'ın adaya gelmesiyle din ile akıl birbirini tamamlamış olur. Absal da doğal bir insanın zihni melekelerine dolayısıyla aklına sahip Hay'dan, saf akıl ile de Tanrı'ya ulaşabileceğini öğrenir. Sadece Absal ile yetinmeyip onun adasına giden Hay, adadaki diğer insanlarla tanıştıkça onlara güveni azalır. Zira o, toplum içindeki insanların birçok eksiği olduğunu, hepsinin farklı özelliği ve önceliği olduğunu öğrenir. Dahası ona göre insanlar, dünyaya meyleden, mülkiyet sahibi olmaya çabalayan ve hırslı hayat süren (Hay'ın kötü olarak isimlendirdiği) bir takım İslami ve fitri olmayan davranışlara sahiplerdir. Nitekim Hay, bu kötü insanlardan zarar geleceğini düşünüp kendi adasına döner. Zira kötülerin ağırlıklı olduğu bir cemiyetin içinde yaşayarak kendisinin sahip olduğu bilgi ve anlayışa, mutlak gerçeklere ulaşmanın herkesin yapabileceği bir şey olmadığını anlar. Neticede Hay'ın sahip olduğu "entelektüel elitizm" olarak adlandırılabilir bu bakış açısında, aslında İslam toplumunun bilgiyi ve dinsel yorumları avam-havas diye ayırabileceğinin ipuçlarının verildiği söylenebilir.⁴⁸

Neticede genel olarak Hay'ın insan, doğa, canlılar ve nesnelere karşısındaki tutumu ötekileştirici değil kapsayıcıdır. Bir başka ifadeyle Hay'da insanın, doğa ve nesnelere karşısında indirgeyici, örseleyici veya ötekileştirici hiçbir ontolojik, epistemolojik ve politik önceliği, üstünlüğü veya ayrıcalığı yoktur.⁴⁹

Kendi "mikro kilisesini" adasında inşa eden Robinson ise insani ilişkilerini iki yönlü işlemektedir; bir taraftan kendinden üstün gördüğü insanlara karşı oldukça kibar, duyarlı, yardımseverken, diğer taraftan kendisinden zayıflara karşı aşağılayıcı ve kibirlidir. Bilhassa Robinson'a göre kendisinden aşağıda olanlar kendisi için yaratılmış, "uşak", "işçi" ve "köledir." İnsanlara güvenmeyen Robinson, onlara karşı sürekli şüphe içerisindedir. Buna karşın adasına gelen herkese kendisini adanın "kralı", "tek varisi" ve "tek efendisi" olarak tanıtmaktadır. Kar güdüsü Robinson için öncelikli ahlaki güdülerdendir. Bu doğrultuda bir İngiliz burjuvazi toplumuna ait bir birey olarak biraz servet edinince, onun ilk yapmayı düşündüğü şey o dönemin makro ticari perspektifiyle köle satın almak olmuştur. Zira "onun için manevi açıdan onur, erdem ve kişilik; maddi açıdan kimlik, varlık ve zenginlikle eş değerdir. Zira onun toplumsal hayat perspektifine göre zengin olmayanın şerefi de olmaz. Bu da sadece asil ve burjuvazi Batı toplumuna has bir özelliktir. Çünkü Batı toplumunda "öteki insanlar" köle edinilmesi, Batılılara hizmet etmesi, onların mut-

⁴⁷ Cibril Hadisi için bkz. Buhari, İman 1; Müslim, İman 1.

⁴⁸ Kaya - Cağan, *Doğanın Eğitici ve Öğretici Vasfı Karşısında; Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe*, 71; Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)", 54.

⁴⁹ Aydoğdu, "İnşacı ve İhyacı Medeniyetin Mimarı Hay b. Yakzan ile İşgalci ve Sömürücü Medeniyetin Mimarı Robinson Crusoe Üzerine Bir İnceleme", 805.

luluğu için çalışması gereken varlıklardır. Orta Çağ Batı toplumuna ait bir birey olarak Robinson için burjuvaziden; yani soyluluk ve krallık özelemlerini çağrıştıran, bütün şaşaa ile maddiyatı öne çıkaran bilinçaltından bahsetmek mümkündür. Zira adada hayatlarını kurtardığı, bu yüzden ona borçlu olan bir çok kişiyi egemenliği altına alan Robinson, kendini artık tamamen adanın “mutlak hakimi” olarak görüyordu. Baskıcı bir idareci olarak adasındaki kişilerin farklı inançlara sahip olduğunu dile getirip “hepsine inanç özgürlüğü sağladığını” iddia eden Robinson’un, aslında burada modern devletin temel argümanlarından birçoğuna işaret ettiğini söyleyebiliriz. Söz gelişi, krallıkların güçlenmesi, anayasal ve ulus devletlerin kurulması ve laikliğin güçlü bir devlet ilkesi olarak ortaya çıkması modern dönemde kurulacak olan ulusal devlet fikrinin temelleri sayılabilir.”⁵⁰

Adasında oluşturduğu mikro Batı toplumu modelini sağlamlaştırmak üzere Robinson, yamyamları köle ediniyor, onların efendisi olduğunu sık sık tekrarlıyordu. Buna karşın kendisi gibi Batılı olanlar için o, bir “kaptan”, bir “başkomutan” ve bir “vali” rolündeydi. Eserin birçok yerinde görüldüğü üzere Robinson, bir insanın alabileceği her türlü rütbenin çalışma ve satın alma yoluyla elde edilebileceğini göstermekteydi.

Robinson Crusoe’da “uygar insan”-“vahşi insan” uçurumu kapatılmaya çalışılmıştır. Yani Cuma gibi batılı olmayan “vahşilerin”, Crusoe gibi batılı biriyle karşılaştıklarında potansiyel olarak “medeni” olma kapasitesine sahip oldukları anlatılmaya çalışılmış aynı zamanda Crusoe gibi medeni varsayılan insanların da vahşi olma ihtimalini göstermek istenmiştir.⁵¹

Bununla beraber batı toplumunun bir diğer önemli boyutu olarak kendini öteki medeniyetlerden üstün görme fikri Robinson’da da bulunmaktadır. Nitekim Robinson Batı medeniyeti ile diğer medeniyetleri sık sık karşılaştırarak Batı medeniyetinin üstünlüklerine değinmektedir. Söz gelişi ona göre Batı medeniyeti dışındaki medeniyetlerde yaşayan insanlar, köle edinilmesi ve Batı Hıristiyan kültürüne göre terbiye edilmesi gereken varlıklardır. Bunu yaparken Robinson, dinin meşrulaştırıcı işlevini kullanarak değerlendirmelerini Tanrısal irade ve kader ile açıklamaktadır. Neticede din olarak Hıristiyanlık ve Tanrı Robinson’un bakış açısına göre Batılılara öteki insanları köleleştirme hakkını vermektedir. Ona göre Batı’nın kapitalist dönüşüm sürecinde dinin, toplumun bu şekilde düzenlenmesinin bir aracı veya “afyonu” olarak değerlendirmesi önemli bir özelliktir. Zira Robinson, kölesi Cuma’nın kendisine itaatini arttırmak ve oluşturduğu mikro toplumdan kaçmasını engellemek için ona Hıristiyanlığı (Protestanlığı) bir araç olarak kullan-

⁵⁰ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 54-56.

⁵¹ Dennis Todd, “Robinson Crusoe an Colonialism”, *The Cambridge Companion to Robinson Crusoe*, ed. John Richetti (UK: Cambridge University Press, 2018), 149-150.

mıştır. Dahası Cuma, sahibi ve efendisi olan kişinin gerçek adının Robinson olduğunu bile bilmiyordu. Çünkü Robinson tipik İngiliz asilzadesi gibi davranarak Cuma'ya baskıcı ve tahakküm ettirici bir isim olarak "efendisi" olduğunu öğretmişti. Neticede böyle bir efendiye sahip olan köle olarak Cuma yavaş yavaş, efendisinin terbiyesiyle "Avrupalıların vazgeçilmezliğini ve cazibesini" kazanabilecek ve iyi bir Hıristiyan olacaktı.⁵²

6. HAY B. YAKZAN VE ROBINSON CRUSOE'DA EKONOMİK HAYAT

Sosyo-ekonomik hayat insanın toplum içerisindeki vazgeçilmez unsurlarından biridir. Doğadaki bir müslüman birey modelini oluşturan Hay b. Yakzan'a göre hem doğa hem de doğadaki şeyler Tanrı'nın en güzel eserleridir ve insanlara emanettir. Bu nedenle "doğada var olan canlıları veya eşyaları gereksiz tüketmek, yok etmek, türlerinin devamını engellemek, doğal ortamlarını bozmak Hay'ın sosyo-ekonomik perspektifine göre onların gerçek sahibi olan Tanrı'ya karşı gelmektir. Bu doğrultuda Hay, adasında İslami perspektif ışığında alabildiğine doğal ekonomik bir dünya inşa eder. Adasındaki her şeyi yaratılış amacına uygun, israf etmeden ve devamlılıklarını sağlayarak tüketmekte olan Hay, iş yapar gibi gözükmek yerine veya iş yapmak için iş yapmak yerine gerçek ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır. Onun için çalışmaktan çok dinlenmek, rahat etmek, doğayı, evreni ve Tanrı'yı düşünmek de önemlidir. Nitekim Hay'a göre insanı erdemlerinden uzaklaştıran ve Tanrı'nın istediği gibi yaşamak ve onunla bütünleşmekten alıkoyan şey bu kişilerin hak etmediği mal ve gerçeği yansıtmayan statü peşinde koşmalarıdır. Bunu gibi suistimalleri önlemek için Hay, sadece gerekli olan hayati ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmayı kutsar. Bu doğrultuda o, ekonomik boyutun önemli bir parçası olarak yaşadığı doğanın dengesini bozmamak için uğraşır ve doğanın mutlak sahibi olmak yerine bir parçası olup onunla uyum içinde yaşamayı tercih eder. Bunu başardıktan sonra bir ileri adım olarak Hay, aynı zamanda toplumsal uyumu bozmamak amacıyla toplumla anlaşamadığında mücadele etmek yerine oradan uzaklaşmıştır."⁵³

Ekonomik hayat açısından Hay'ın aksine Robinson, kapitalizmin insan tipini çağrıştırmaktadır. Buna göre o, her alanda üretim ve tüketimden yana bir davranış sergilemektedir. Hayatının tek amacının çalışmak olduğunu belirterek, dini inancı gereği çalışmanın kendisi için ibadetlerin en büyüğünü oluşturduğunu düşünen Robinson'un bu çalışma ahlakı aslında Kalvinizm⁵⁴ ile örtüşmektedir. Bu doğrultu-

⁵² Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)", 56-57.

⁵³ Kaya - Cağan, *Doğanın Eğitici ve Öğretici Vasfı Karşısında; Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe*, 47; Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)", 57-58.

⁵⁴ İşinde geliştirip onu genişleterek veya daha yüksek mesleki mertebelere geçen her Kalvinist, bunları Tanrı'nın bir armağanı gibi görüp onu kabul etmekte ve nimetlerini de Tanrı için kullanmaktadır. Böylece Tanrı, her

da o, “günün hiçbir anını mecbur kalmadıkça dinlenerek geçirmemekte aksine gelecekteki rahatı için süre sıkıntısı çekmeden anlık olarak çalışmaktadır. Robinson, arzuladığı ve ihtiyaç duyduğu her şeyi elde etmenin tüm yollarını denemektedir. Dahası adasında tek kişi olarak yaşadığı evinin hemen hemen bütün odaları bulunmakla beraber, adasının farklı yerlerinde bir kışlık şatosu ve yazlık villası bulunmaktadır. Zira rahatı için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan Robinson, yarını mutlu geçirmek için şimdiden tutumluluğa önem vererek yiyeceği ve barutunu ihtiyatlı kullanmaktadır.” Aslında Robinson’un tüm bu çaba ve amacı tek başına bir adada “Batı medeniyetinin bir prototipini” inşa uğraşdır. Bir başka ifadeyle o, İngiliz kültürüyle adayı imar etme, düzenleme üzerine çalışmakta ve tek başına bir “İngiliz kenti” kurmak peşindedir.⁵⁵

Yine Robinson için ticarete kendisini sınırlandırabilecek hiçbir ahlaki ilke bulunmamaktadır. Zira Robinson, o dönemin insan prototipi olan “*homo economicus*”u; yani ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı önceleyen insanı modellemektedir. Bunun yanında kapitalizmin doğmasına sebep olan biriktirme arzusu da onda had safhadadır. Söz gelişi eserde “belki bir gün işime yarar düşüncesiyle önceden keşfettiğim eti lezzetli olan yavru guvercinleri yanıma alıp evcilleştirdim”⁵⁶ gibi ifadesi veya “gemide bulduğu para işine yaramamasına rağmen ne olur ne olmaz düşüncesiyle yanına alması”,⁵⁷ Robinson’un doyumsuzluğu ve stokçuluğunun bir araya gelmesiyle bir Orta Çağ burjuvası tipini bize hatırlatmaktadır. “Robinson Crusoe’nun da içinde bulunduğu Orta Çağ’dan modern çağa geçişin baş aktörü burjuva sınıfıdır. Bu geçiş dönemi, burjuvanın yükselişine koşut olarak kapitalizmin büyümesi ve kapitalist girişimin emperyalizm şeklinde tüm dünyaya yayıldığı süreci anlatmaktadır. İşte adadaki hayatını bu sisteme göre şekillendirmeye çalışan Robinson da burjuva ahlakıyla işini ve servetini büyüterek orta sınıfın tüm erdemlerine ulaşmak istemekte bunu gerçekleştirmek için de özgür rekabet ortamında “*homo economicus*”u diğer insanları yıkıma uğratacak bir “kurt” gibi beslemektedir.”⁵⁸

Dolayısıyla Robinson Crusoe “aslında bize Batı medeniyetinin ekonomik açıdan dönüşüm sancılarını, ilkelerini, değerlerini ve hayat felsefesinin ipuçlarını sunarak yavaş yavaş güçlenen Avrupa orta sınıfının bu dönüşümdeki yerini gözlemlememi-

---

inanandan, en yararlı işte çalışmasını, en kazançlı hedeflere ulaşmasını ve sürekli çalışmasını istemekte; bunları kişinin kendi zevkleri, bedeni veya günaha bulaşmaları için değil, bizzat kendisi (Tanrı) için zengin olmasını istemektedir. Kürşat Haldun Akalın, “Avrupa İktisat Düşüncesi Tarihinde Kalvinizmin Önemi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (2014), 5.

⁵⁵ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)”, 58-59.

⁵⁶ Defoe, *Robinson Crusoe*, 82.

⁵⁷ Defoe, *Robinson Crusoe*, 61.

⁵⁸ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Bati)”, 59-60.

ze yardımcı olmaktadır.” Kısa bir ifadeyle söylersek aslında Robinson, dönemin ideal Batılı kapitalist tipi olarak “homo economicus”tur ve hayat felsefesi “insan insanın kurdudur” (homo homini lupus) şeklindedir.⁵⁹ Bu boyutuyla Defoe’nun romanı, XIX. yüzyılın sonlarında iktisat teorisyenleri tarafından reel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak en önemli önceliği olan insanlardan beklenen davranış şekillerini göstermenin aracı olmuştur.⁶⁰

Dolayısıyla “homo economicus” olarak Robinson’un hayatını yönlendiren insanı güdülerini yaşam ihtiyaçlarını karşılamak değil Batı ekonomik düzeninin doyumsuzluğunu tatmin etmek üzerine kuruludur. Bir başka ifadeyle onun ekonomik düşüncesinde istek ve arzularının sınırı yoktur. Öyle ki Tanrı’ya bile hesap sorarak, işine yarayacağı zaman O’nu ekonomik hizmetine çağırır. Zira ekonomik açıdan Robinson için Tanrı, ekonomik eylemlerinin meşrulaştırılması amacıyla kullandığı bir aracı rolündedir. Son tahlilde onun için ekonomik boyutlarıyla hayat “azami fayda” elde edilmesi gereken bir fabrika gibidir.⁶¹

Neticede ekonomik hayatı dizayn etmede Robinson Crusoe için servet ve bilgi en büyük iki güçtür. Zira o, bu güçler sayesinde diğer insanların “efendisi” olabilmektedir. Bu güçleri elde etme yolunda onun için metalaştırılmayacak hiçbir şey yoktur. Bu nedenle Robinson için “değerler değil önemler, ihtiyaçlar değil arzular önceliklidir.” Dahası Robinson, bir bütün olarak hayatı, özgürlüğü, doğayı, insanı, bilgiyi, asaleti, sınıfsal statüleri, siyasal ve toplumsal unvanları hatta krallığı dahi ekonomik açıdan satın alınabilir bir meta haline dönüştürmektedir. Buna ilaveten toplumsal ve siyasal iktidar hiyerarşisini de yine bu güç ilişkileri belirlemektedir. Bu doğrultuda Robinson’un adasındaki toplum, “efendisinin güç ve servetine katkıda bulunma üzerine düzenlenmiştir.” Son tahlilde ekonomik boyutuyla Robinson Crusoe, “döneminin burjuva ahlakını yansıtan biri olarak dindar bir Protestan, çalışkan, üretken ve kazanma hırsıyla dolu, tutumlu bir iş adamı modeli vermektedir.” Çünkü pragmatik düşünceye sahip olması onun yapacağı şeylerin sonuçlarını iyice hesaplamadığını yani işini garantiye almadığını göstermemektedir. Aksine Robinson’un zamanını iyi kullanan “bir zaman mühendisi” olduğu söylenebilmektedir. Robinson için zamanı boşa harcamak en büyük günahlardan olup gece gündüz, karanlık aydınlık demeden çalışmak gerekliliğini göstermektedir.⁶²

⁵⁹ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 60-61.

⁶⁰ Şebnem Yaşar - İlker Kıymetli Şen, “Robinson Muhasebesi ve Homo Economicus”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Özel Sayı* (2020), 218.

⁶¹ Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 60-61.

⁶² Çetin, “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”, 61.

SONUÇ

Bu çalışmada, Doğu medeniyetine mensup bir filozof olan İbn Tufeyl'in fazla bilinmeyen Hay b. Yakzan adlı kurgusal felsefi romanı ile Batı medeniyetinde Orta Çağ'ın en önemli edebiyatçı ve düşünürlerinden olan Daniel Defoe'nun dünya çapındaki fütürist romanı Robinson Crusoe ele alındı. Çalışmada aslında hem söz konusu kurgusal eserdeki iki insanın dünyasının hem de bu dünyayı inşa eden iki büyük küresel medeniyetin kodlarının keşfedilmesi düşünüldü. Ayrıca "ıssız bir adada kurgulanan" her iki insana ait dünya görüşleri çerçevesinde oluşan hayat felsefesinin, evrensel temelleri ortaya çıkartılmaya çalışıldı.

İbn Tufeyl, Hay b. Yakzan isimli eseriyle sentetik bir sistemle ilk bakışta bir araya gelip uzlaşması mümkün olmayan dini ve felsefi bilimlere telif etmeyi başarmış birisidir. Özellikle Doğu İslam düşüncesine etkileri bağlamında Hay b. Yakzan hikayesinde geçen olayların çoğu, İslam literatüründe Kuran'dan esintiler olan bir geçişle, esas olarak Neo-Platoncu ve Aristotelesçi felsefeden oluşan manevi yükselişin bir tasviri sayılabilir. Ancak bu, yazarın eserinin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır.

Eserde dolaylı ama aynı zamanda cesurca ortaya atılan ana fikir, felsefe ile dinin uzlaştırılmasının anlatıldığı kısımdır. İbn Tufeyl'in doğa vizyonu insan aklının, ben ve diğeri arasında bir denge yaratabileceği sürekli savaş durumunun kontrol edilmesinin zor olmadığı bir dünyada uyum ve barışın sağlanabileceği yönünde olmaktadır. Hay b. Yakzan'a göre insan, doğal bir ortamda, dil, toplum, tarih ve gelenekten "soyut" ve "bağımsız" olarak hayatta kalabilme yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda bilimin deneysel yöntemini desteklemekte ve insan aklının gücünü vurgulamaktadır. Hay'ın, doğal nesnelerin çeşitliliğini türlere göre şematikleştirmesi, bunların özelliklerini öğrenmesi ve ölüm olgusunun farkına varması gibi çıkarımlar onun tündengelemlerini titizlikle kullandığını göstermektedir.

Daniel Defoe ise kaleme aldığı eseriyle aklını kullanan doğal insan ile toplumda yetişmiş insanın aynı ahlaki ve entelektüel koşulları başarabileceğinin sağlamasını yapmak istemiştir. Bunu yaparken doğal insanın vahşi bir insan olup olmadığını, ne kadar özgür kalabildiğini, yardıma muhtaç olup olmadığını somutlaştırdıktan sonra toplumdan izole edilen insanın antropolojik kaygılarını ortaya koymak istediğini görmekteyiz. Yine Robinson'un bireyin bütün davranışlarını titiz bir içgözlem ile tartması, yaşamında iyiyi ve kötüyü kendi sağduyusu ile ayırt etmesi, yalnız dış dünyayla kendisi arasındaki ilişkinin değil, iç benliğinde süren dinsel gelişmenin de iyi kötü yanlarını ölçmesi onun genel anlamda Protestan, özel olarak Puritanist dünya görüşünün temel ilkelerini takip ettiğini göstermektedir.

Hay b. Yakzan "cennetten sonraki dünya hayatını" yaşamaya çalışırken, keşif ve icattan ziyade elde ettiği bilgileri anlamlandırmaya çalışmıştır. Robinson ise yaşadığı

ğı dünyayı ortadan kaldırıp kurulacak olan yeni dünyanın yani “Cennetin Krallığı-nın” ilk adımlarını atarak kendi toplumuna bunu öğretmeyi amaçlamıştır. Söz geli-şi Daniel Defoe, Robinson’un şahsında aslında İngilizlerin yapmak istediği coğrafi keşifler, sömürgecilik ve kölelik ile kendi ırkının zihin yapısını ön plana çıkarmıştır.

Dini öğretilerde Hay b. Yakzan ile Robinson Crusoe arasındaki temel fark; Hay’ın Nübüvvet inancına bağlı olarak kendi türünden ama dışarıdan yani Al-lah’tan gelen bilge kişiye inanması olurken, Robinson’un ise Kristolojiye bağlı ola-rak bir insan kisvesiyle Tanrı’nın içeriden gelip, kendi bünyesinden ve kendi bede-ninden Kilisesini yani Hıristiyan toplumunu inşa etmesidir.

Sonuç olarak bu bölümde kullandığımız her iki eser de ampirik bilim yöntemini desteklemiş ve insan aklının gücünü vurgulamıştır. Buna bağlı olarak her iki insan da nedensellik, gözlem ve deneyimle, doğal olan şeylerin bilgisine ulaşabilmiş ve oradan doğaüstü ve ilahi meselelere doğru ilerlemişlerdir. Son olarak hem Hay hem de Robinson geleneksel doktrinlerini doğrulamış ve pratik açıdan sosyo-ahlaki değerlerini sorgulayarak, din ve pedagojik eğitim kavramlarında yenilikler önerip farklı inançlara bağlı kişiler arasında farklı seviyelerde dini hoşgörü, şiddetsizlik ve barış içinde bir arada yaşama tecrübelerini kurgulayıp savunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Kürşat Haldun. “Avrupa İktisat Düşüncesi Tarihinde Kalvinizmin Önemi”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (2014), 1-30.
- Alıcı, Mustafa. "Dinler Tarihi Perspektifinden İslam'ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4 (2014), 29-31.
- Attar, Samar. *The Vital Roots of European Enlightenment-Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*. United Kingdom: Lexington Books, 2007.
- Aydoğdu, Hüseyin. “İnşacı ve İhyacı Medeniyetin Mimarı Hay b. Yakzan ile İşgalci ve Sömürücü Medeniyetin Mimarı Robinson Crusoe Üzerine Bir İnceleme”. 3. *Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, 795-807.
- Bhattacharya, D. K. - Ghosh, Abhik. “Ecology, Hypocrisy and Human Survival”. *Indian Anthropologist* 22/1 (1992), 75-80.
- Butterworth, Charles E. “Ibn Tufayl”. *Medieval Islamic Civilization an Encyclopedia*. ed. Josef W. Meri. 372-373. New York: Routledge, 2006.
- Chejne, Anwar G. *Muslim Spain Its History and Culture*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1974.
- Çetin, Halis. “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu- Robinson Crusoe/Batı)”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 10/41 (2007), 45-65.

- Defoe, Daniel. *Robinson Crusoe*. çev. Fadime Kahya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Fisher, Carl. "Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade". *The Cambridge Companion to Robinson Crusoe*. ed. John Richetti. 99-111. United Kingdom: Cambridge University Press, 2018.
- Goodman, E. "Din Felsefesi". *Hayy bin Yakzan*. çev. Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Goichon, A. M. "Hayy b. Yaqzan". *The Encyclopedia of Islam*. 3/330-334. Leiden, 1971.
- Göktürk, Akşit. *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Hasan, Nawal Muhammad. "A Study in Eighteenth Century Plagiarism". *The Islamic Quarterly*.
- Hasanali, P. "İbn Tufayl (c.504-81/1110-85)". *Encyclopedia of Arabic Literature*. ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey. 1/279-280. London: Routledge, 1998.
- Hawi, Sami S. *Islamic Naturalism and Mysticism-A Philosophic Study of Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yaqzan*. Leiden: E. J. BRILL, 1974.
- Ibn Tufail, Abu Bakr. *The History of Hayy ibn Yaqzan*. çev. Simon Ockley. New York: Frederick A. Stokes Company Publishers, 1979.
- İbn Sina - İbn Tufeyl. *Hay b. Yakzan*. çev. M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzade Reşid. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Karaman, Hüsetin. *İslam Felsefesi Tarihi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Kaya, Münire Handan - Cağan, Hatice. *Doğanın Eğitici ve Öğretici Vasfı Karşısında; Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe*. Essen: Universität Duisburg, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kidner, David W. "Nature and Human Intelligence". *Society for Human Ecology* 6 (1999), 10-22.
- Kutluer, İlhan - Katipoğlu, Hasan. "Hay b. Yakzan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/551-554. İstanbul: TDV Yayınevi, 1997.
- Mairs, Kerry-Anne. *Approaches to, and Concepts of, Human-Environment Research – Islands and Human Impact*. Edinburgh: University of Edinburgh, PhD Thesis, 2007.

- Novak, Maximillian E. *Defoe and The Nature of Man*. London: Oxford University Press, 1963.
- Todd, Dennis. "Robinson Crusoe and Colonialism". *The Cambridge Companion to Robinson Crusoe*. ed. John Richetti. 142-156. UK: Cambridge University Press, 2018.
- Tozlu, Necmettin. "İbn Tufeyl'in Hayy ibn Yakzan'da İşlediği Eğitim Felsefesi". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, 111-126.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Düşüncesi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Yaşar, Şebnem - Şen, İlker Kıymetli. "Robinson Muhasebesi ve Homo Economicus". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Özel Sayı* (2020), 214-227.
- Yıldız, Mustafa. "İbn Tufeyl'de İnsan Doğasının Fizik ve Metafizik Kaynakları". *Felsefe Dünyası Dergisi* 53 (2011), 65-91.